

צ'ה גווארה: משיח חולה הדק

לוראן כהן

מאה ועשרים אלף דולר. זה הסכום ששילם ביל בטלר, אספן אמריקני, במכירה פומבית שהתקיימה בדאלאס באוקטובר 2007, תמורת קווצת שיער מראשו של המהפכן הדרום אמריקני האגדי ארנסטו גווארה דה לה סרנה, הידוע בכינויו "צ'ה". בניגוד לקונה המאושר, בעליו הקודם של הפריט, גוסטבו וילולדו, בוודאי לא נמנה עם מוקירי זכרו של גווארה. וילולדו, סוכן סי-איי-אי לשעבר ממוצא קובני, נטל חלק במאמצים לאיתורו, ללכידתו ולחיסולו של גווארה בדרום-מזרח בוליביה ארבעים שנה קודם לכן. בקווצת השיער שגזר מראשו של צ'ה, זמן קצר לפני שדאג לטמון את גווייתו בקבר בלתי מסומן, החזיק וילולדו לאורך השנים שחלפו מאז כאקט סמלי של התרסה נגד המהפכה הקובנית. "לקחתי אותה כיוון שסמל המהפכה היה האיש המזוקן הזה, מגודל השיער, היורד מן ההר", סיפר באוזני העיתונאים.¹

אין צורך בדמיון מפותח כדי לזהות באנקדוטה מעט ביזארית זו מעין גרסה עכשווית של הסחר בשרידי הקדושים, שנפוץ מאוד בימי הביניים. כאז כן עתה, ההילה המיתית שנקשרה לראשו של "האיש המזוקן הזה, מגודל השיער, היורד מן ההר" מפיחה רוח התלהבות בציבור מאמינים צמא לגאולה. וכאז כן עתה, מותו של המושיע לא עמעם במאומה את הזוהר האופף את דמותו; נהפוך הוא.

ואמנם, זה ארבעה עשורים שצלמו של גווארה ניצב בלב-לבו של אחד מפולחני האישיות הסוחפים ביותר – וגם הרווחיים ביותר – שידע העידן המודרני. כבר במבט ראשון, יש דבר-מה אבסורדי בתופעה: אחרי הכל, בעיני הגרעין האידיאולוגי הקשה של מעריצי צ'ה – מתנגדיו העיקשים של הקפיטליזם, אויבי הגלובליזציה, ניאואנרכיסטים למיניהם ומהפכנים מזדקנים המטפחים נוסטלגיה לימי התהילה של הקומוניזם – מסמל אלילם את המאבק האנטי-אימפריאליסטי הבלתי מתפשר, את השאיפה האוטופיסטית לחברה צודקת ושוויונית ואת התשוקה לעקור מן השורש את תאוות הבצע הקפיטליסטית. ועם זאת, זכרו של המהפכן האידיאליסט מפרנס תעשיית "מרצ'נדיז" חובקת עולם, המגלגלת סכומי עתק: דיוקנו מתנוסס בגאון על אינספור חולצות, כובעים, תרמילים, דגלים, ספלים, פנקסים – אפילו ארנקים, רחמנא ליצלן! – הנמכרים מדי שנה בשווקים ובחנויות מקראקס ועד ירושלים, משטוקהולם ועד דרום אפריקה. למרבה האירוניה, המקום שהוקצה לגווארה בהיכל התהילה של הזיכרון הקולקטיבי הולם יותר כוכבי רוק וקולנוע דוגמת אלביס פרסלי ומרילין מונרו מאשר לוחם עז-נפש, שמסר את נפשו למען תיקון עולם.

כראוי לאישיות המעוררת עניין כה רב, חייו של גווארה תועדו בהרחבה, אף שהקריירה הציבורית שלו בשירות המהפכה נמשכה שלוש-עשרה שנים בלבד.² הוא נולד בארגנטינה בשנת 1928 למשפחה אמידה שהחזיקה בהשקפות פרוגרסיביות. בגיל עשרים החל בלימודי רפואה, שבמהלכם יצא לשני טיולים ארוכים בארצו ובמדינות אחרות באמריקה הלטינית. מראות העוני והעזובה שנגלו לנגד עיניו בטיולים אלה – שאחד מהם הונצח ביומנו ומאוחר יותר בסרט הקולנוע דרום אמריקה באופנוע (2004)³ – הותירו בו חותם עמוק וסימנו במידה רבה את הנתוב שבחר בעתיד. ביוני 1953 השלים גווארה את לימודי הרפואה וחודשים ספורים לאחר מכן הגיע לגואטמלה, שבה מצא ממשלה המיישמת מדיניות לרוחו. נשיא המדינה, חקובו ארבנו, ביקש להנהיג רפורמה אגררית מרחיקת לכת של חלוקת קרקעות לאיכרים, ולשם כך הפקיע אדמות שהיו נתונות ברובן בבעלותו של תאגיד מטעים אמריקני. בתגובה יזמה ממשלת ארצות-הברית פלישה שהביאה להדחתו של ארבנו ולהקמת משטר צבאי. גווארה, שחזה בעיניים כלות בקריסת התקוות לכינונה של חברה "מתקנת" בגואטמלה, עזב את המדינה ב־1954 ועקר למקסיקו סיטי. בתקופת שהותו שם החל להתרועע עם קבוצת גולים קובנים בראשות פידל קסטרו, וגמר אומר בלבו להתגייס למאבקם נגד ממשלו הפרו-אמריקני של הרודן פולחנסיו בטיסטה,

ששלט באי הקריבי. שותפיו החדשים גם העניקו לו את הכינוי "צ'ה" – צורת פנייה מקובלת בקרב הארגנטינאים.

בנובמבר 1956 יצא גווארה לקובה על סיפון היאכטה "גראנמה", שנשאה "כוח פלישה" בן 82 מהפכנים. בשנים הבאות נטל חלק בלוחמת גרילה עיקשת נגד כוחותיו של בטיסטה באזורים ההרריים של האי ("סיירה מאסטרסה") וקנה לעצמו מוניטין של מפקד כריזמטי ונועז. בינואר 1959, לאחר שעלה בידי המורדים להסב לממשלה שרשרת תבוסות מכאיבות, נמלט בטיסטה מקובה ואויביו נכנסו עטורי ניצחון לבירה הוואנה. גווארה, שנהנה מהערצת ההמונים ומאמונו של קסטרו, נרתם מיד למשימת ביסוסו של המשטר החדש. בשנים הבאות הוא כיהן כשר התעשייה, כנגיד הבנק הלאומי של קובה וכשגריר מיוחד מטעמה בפורומים בינלאומיים שונים.

ברם, נדמה כי הפעלתנות האדמיניסטרטיבית, שבה השקיע מאמצים מרובים, לא הלמה את מזגו ההרפתקני של גווארה, וכנראה שאף חלה הצטננות מה ביחסיו עם קסטרו. ב-1965 עזב את קובה ויצא לקונגו בראש משלחת של מומחי גרילה קובנים, כדי לסייע למחתרת המרקסיסטית המקומית במלחמתה נגד הממשלה, שנהנתה מתמיכת ארצות-הברית ובלגיה. מאמצים אלה לא נשאו פרי, ומקץ שבעה חודשים חזר כוח המשלוח הקובני, רצוף ומובס, לארצו. צ'ה לא אמר נואש; הוא החליט להעתיק את מוקד פעילותו לבוליביה, שבה ראה ראש-גשר להפצת הבשורה המהפכנית באמריקה הלטינית כולה. אלא שגם הפעם לא עלה בידו לשחזר את הצלחותיו מימים עברו. ב-8 באוקטובר 1967, כשנה לאחר שהגיע לארץ זו בזהות בדויה, נלכד צ'ה במעבה הג'ונגל בידי כוח עילית של הצבא הבוליביאני והושם במעצר בכפר לה איגרה. החיילים לא החזיקו בשבוי המפורסם זמן רב. ב-9 באוקטובר, בהוראת נשיא בוליביה רנה בריאנטוס – ולמורת רוחם של האמריקנים – הוצא גווארה להורג בירייה ונקבר במיקום עלום. רק שלושים שנה מאוחר יותר נתגלו שרידיו והובאו לקבורה במאוזוליאום מפואר בעיר סנטה קלרה שבקובה. בטקס רב-הרושם שנערך ב-17 באוקטובר 1997 לכבוד האירוע, הכריז פידל קסטרו בהתרגשות:

את הלוחם אפשר להרוג; לא כן את רעיונותיו... היום הוא איננו נמצא בלה איגרה; הוא נמצא בכל מקום, בכל מקום שבו ניתן להילחם למען מטרה צודקת. אלה שביקשו למחוק ולהעלים אותו לא הצליחו להבין שחותמו הבלתי ניתן למחיקה כבר הוטבע בהיסטוריה, ושחזונו הנבואי המאיר יהפוך

לסמל עבור כל עניי העולם הזה, על מיליארדיהם. צעירים, ילדים, זקנים, גברים ונשים שהכירו אותו, בני אדם ישרי דרך מכל רחבי העולם הזה, ללא הבדל מוצא חברתי, כולם העריצו אותו. היום, יותר מתמיד, צ'ה יוצא לקרבות ומנצח בהם.⁴

אף שדברים אלה רוויים בנימה הנמלצת המאפיינת את רוב נאומיו של הרודן הקובני, אין כל הגזמה במעמד האייקוני שהוא מייחס לרעו ולשותפו מימים עברו. ואף שספק אם הפופולאריות העצומה של צ'ה מלווה תמיד גם באימוץ גורף של "חזונו הנבואי המאיר", ברי שחזון זה ראוי, לכל הפחות, לבחינה מדוקדקת. אכן, רק הפרדה זהירה ואחראית בין העובדות היבשות ובין האגדה שנרקמה סביב דמותו של גווארה תוכל לחשוף את האמת המסתתרת מאחורי "הפולחן המוזר שלו הוא זוכה מן הקצה האחד לקצה השני של הפלנטה", כדבריו של הפילוסוף ברנאר-אנרי לוי.⁵ והאמת הזו, כפי שניווכח, צריכה לקומם את כל מי שהחירות, השלום וכבוד האדם יקרים ללבו.

כדי להבין מה בדיוק רצה צ'ה – למה השתוקק, למען מה לחם – אין ברירה אלא לחדור מבעד למסכי האפנה, הסיסמאות, הפואטיקה המהללת והנראטיבים המשניים ולהתמקד בחומר הכתוב שהותיר מאחוריו – מאות עמודים של הגיגים שראו אור ברובם עוד בחייו. בחינת כתביו של צ'ה מעלה כי מדובר במערכת רעיונית שלמה המציגה עצמה לעתים כמדע ומגויסת בשירותה של מטרה אחת: הולדתו של "האדם החדש".

בכתביו משתמש גווארה במונח "מדע" במובנו הקומוניסטי הקיצוני ביותר. באוקטובר 1960, בטקסט שכותרתו "רשימות למחקר באידיאולוגיה של המהפכה הקובנית", הוא מתאר את קרל מרקס כהתגלמות המושלמת של ה"מדען", הואיל ו"הוא מפרש את ההיסטוריה, מפענח את הדינמיקה שלה וחווה את העתיד". לפיכך, מוסיף צ'ה, אין לעם הקובני אלא "להתאים את עצמו למה שמרקס המדען צפה מראש".⁶ המהפכה עצמה היא בבחינת "מדע קולקטיבי", קובע גווארה חודשים ספורים קודם לכן, בנאומו "על רפואה מהפכנית".⁷

ראוי לציין שגווארה, קסטרו ועמיתיהם לא ראו את עצמם מראשית דרכם כתלמידיהם המסורים של מרקס ולנין; למעשה, הם היססו לא מעט עד שאימצו את המטריאליזם ההיסטורי כדוקטרינה רשמית. באפריל 1958, למשל, כאשר העיתונאי הארגנטינאי חורחה ריקרדו מזטי פגש את צ'ה בהרי סיריה מאסטררה,

שם התקבצו ופעלו המורדים נגד בטיסטה, הוא שאל אותו "מהי האמת באשר לקומוניזם של פידל קסטרו?". "פידל אינו קומוניסט", השיב צ'ה בטבעיות. "אם היה כזה, היה מקבל קצת יותר כלי נשק. מהפכה זו היא אך ורק קובנית. לא, בעצם היא לטינית-אמריקנית. מבחינה פוליטית אפשר להגדיר את פידל ואת תנועתו כנאציונל-מהפכניים".⁸ כעבור שנה בדיוק, ב-28 באפריל 1959, בריאיון שהעניק לטלוויזיה הקובנית, גווארה נשמע כבר החלטי פחות. לשאלה: "הייתכן כי האידיאולוגיה הקומוניסטית אינה מתאימה לזהותנו הלאומית?" הוא הגיב בזהירות: "אינני חושב כך".⁹ נראה שביטחונו האידיאולוגי התמצק קמעא בזמן הקצר שחלף מאז. באוקטובר 1960 כבר הצהיר: "כאשר שואלים אותנו אם אנו מרקסיסטים אם לאו, אנו מגיבים כמו פיזיקאי הנשאל אם הוא ניוטוני אם לאו, או כמו ביולוג הנשאל אם פסטר מקובל עליו. ישנן אמיתות כה ודאיות שכיום אין עוד צורך לדון בהן".¹⁰

"המדע הקולקטיבי" שגווארה העלה על נס זהה אפוא לחלוטין ל"אמיתות הוודאיות" של הקומוניזם. ברי שתכליתו אינה תיאורטית בלבד, אלא גם מעשית – יצירתו של טיפוס אנושי חדש. התחקות אחר התפתחות מחשבתו של צ'ה מגלה כי הרעיון צבר נפח מטקסט לטקסט, עד שנעשה לציר שסביבו סובבת המשנה הגוואריסטית כולה. שנתיים לפני שהוצא להורג קבע גווארה ש"בריאת האדם החדש" ו"ההתפתחות הטכנולוגית" הן "עמודי התווך" של הסוציאליזם.¹¹ עד כה, הסביר, הייתה האומה הקובנית שרויה בחושך, משום שלא הבינה את "הצורך ליצור אדם חדש שלא ייצג את רעיונות המאה התשע-עשרה או את המאה הדקדנטית והמורבידית שלנו. עלינו לברוא את האדם של המאה העשרים ואחת, אף שלעת עתה מדובר בעיקר בשאיפה סובייקטיבית שטרם נעשתה לשיטה". הוא סיכם את הדברים בנימה אופטימית, בקריאת עידוד לכל "חיילי המהפכה": "אנו יודעים מהם הגבולות שלנו – ואנחנו, בעצמנו, ניצור את האדם של המאה הבאה".¹²

גווארה, רופא בהכשרתו, לא היסס למזג בין השיח הקליני-תרפויטי ובין עולם המושגים האידיאולוגי. בנאום שהוזכר קודם לכן, "על רפואה מהפכנית", הוא הדגיש בפני אנשי משרד הבריאות הקובני שישבו בקהל: "כדאי שכל מי שנוכח כאן מתושבי הוואנה יפנים את הרעיון הזה: נוצר מין אנושי חדש... שאפשר למצאו בכל פינה בארץ זו".¹³ הוא אף השתמש במונח מבשר הרעות "רפואה חברתית" בהבהירו כי מעתה ואילך אין להפריד בין בריאותם הפיזית של בני האדם ובין בריאותם האידיאולוגית – כלומר נאמנותם לסוציאליזם, דבקותם במטרה והתלהבותם המהפכנית. "כיום", אמר, "משימתנו היא לנתב

את כל הכישורים היצירתיים של הרופאים לתחום הרפואה החברתית כדי להתמודד עם אתגריה. אנו נמצאים בסופו של עידן – ולא רק כאן, בקובה.¹⁴ ואם צ'ה מקשר בין רפואה למהפכה, בין המערכת הביולוגית – שהיא התחום הטבעי והיחיד של הרפואה ה"קונבנציונלית", ה"מיושנת", הבלתי מגויסת – ובין עניינים דוקטרינריים, הרי זה משום שלדעתו "מהפך חברתי יסודי דורש גם שינויים עמוקים בתשתית המנטלית של האנשים".¹⁵

כמעט מיותר לציין שעל פי חזונו של גווארה, "האדם החדש" הוא בהכרח גם קומוניסט מסור ואמיץ. בנאום ידוע, "מה צריך הקומוניסט הצעיר להיות", שנשא בהוואנה ב-1962 ותורגם מאז לעשרות שפות, מנה צ'ה את מידותיו של "האדם החדש" וקרא לכל מי שרוצה לאמץ אידיאל זה: "עליך להיות הראשון המקריב את עצמו על מזבח המהפכה... עליך להיות הראשון בתחום העבודה, הראשון בלימודים והראשון לצאת להגנת המדינה".¹⁶ אלא שבכך אין די; מן "האדם החדש" בקובה נדרשת עוד תכונה, חשובה לאין ערוך: ציות עיוור למנהיג. אחרי הכל, כפי שהדגיש גווארה בטקסט הקלאסי "הסוציאליזם והאדם בקובה", רק פידל קסטרו מסוגל "לספק את הפרשנות הנכונה לשאיפות ולמאווים של העם" – וזאת מתוקף "האחדות הדיאלקטית" בינו ובין ההמון.¹⁷ מובן שאותו עיקרון יפה למפלגה הקומוניסטית בכללה; ובאשר לאותם חוגים בשמאל המקומי שסברו כי הם אינם מחויבים לקבל עליהם את מרותה – הטרוצקיסטים של קובה, לדוגמה – גווארה התנדב להסביר להם, בקור רוח ובנימה שלא הייתה מביישת מאמר מערכת בפרבדה, כי "אי-אפשר להיות בעד המהפכה ונגד המפלגה הקומוניסטית של קובה. המהפכה והמפלגה הקומוניסטית הולכות יד ביד".¹⁸

הדברים האלה משתלבים היטב בעולם המושגים של הטוטליטריזם האדום, שנרתם בלהט לעיצובו מחדש של טבע האדם למען כינון "הדיקטטורה של הפרולטריון", תוך שהוא משלח בשמה של מטרה נאצלת זו מיליוני בני אדם – מתנגדי משטר וסתם "יסודות בלתי רצויים" – למחנות "חינוך מחדש", לגולאגים, למוסדות פסיכיאטריים ולשדות הקטל. גווארה התגייס בהתלהבות לניסוי עצום ממדים זה בהנדסה חברתית, ואף שימש תכופות מליץ יושר של המשטר המאוואיסטי. נאום שנשא בטלוויזיה הקובנית ב-31 בדצמבר 1960, לאחר ששב מסבב ביקורים במדינות הגוש הקומוניסטי, משקף היטב את השתעבדותו האידיאולוגית לעריצויות הקומוניסטיות. מנקודת מבטו של הקורא בשנת 2010 זהו נאום מביש ומקומם; אינספור עדויות וראיות שנצברו בידינו מאז מלמדות מה היה מצבן של זכויות האדם באותן מדינות וכיצד התייחסו שליטיהן לקולות דיסידנטיים, לאינטלקטואלים שביקשו לחשוב

בכוחות עצמם, למיעוטים דתיים ולהמונים שנאנקו תחת עול הדיכוי. ובכל זאת, צ'ה דיבר על המתרחש מאחורי מסך הברזל בהתפעלות כמעט ילדותית. "אני יודע", אמר לצופים, "שלפני זמן־מה – בערך ארבעה או חמישה חודשים – יצא חבר המפלגה נונז חימנז למסע אל הארצות הסוציאליסטיות. לאחר מכן מסר עדות פומבית על מה שראה שם, ואז קראו לו 'אליס בארץ הפלאות'. אני הרביתי לנסוע ממנו, ביקרתי בכל היבשת הסוציאליסטית, ואני אומר לכם כי אתם רשאים לקרוא לי 'אליס ביבשת הפלאות'".¹⁹

ואמנם, בנאומו של גווארה יש יסוד של פנטזיה – אם כי אין בו מאומה מן ההומור של לואיס קרול. הוא סיפר, למשל, כי לסובייטים רמה "גבוהה מאוד של תרבות פוליטית".²⁰ הדברים, חשוב להדגיש, נאמרו קרוב לחמש שנים לאחר נאומו המפורסם של חרושצ'וב בוועידת המפלגה הקומוניסטית של ברית־המועצות, שחשף את פשעיו הנוראים של המשטר הסטליניסטי, ואחרי הפלישה הסובייטית להונגריה, שדיכאה באכזריות את שאיפתה של האומה המזרח אירופית לעצמאות. לא נותר אלא להניח שצ'ה ראה ברקורד הזה אות ומופת לתרבות פוליטית גבוהה. ואם לא די בכך, הוא גמר את ההלל גם על סין המאוואיסטית. "כולם מלאי להט, כולם עובדים שעות נוספות", דיווח בהתרוממות רוח. "אין כמעט פועל שאינו מחזיק בידו ספר או שאינו לומד על עניין טכני זה או אחר. הם נאבקים בקשיחות באנלפבתיות, ובעוד כמה שנים ינצחו אותה".²¹ צ'ה, כך נראה, בחר להתעלם במפגיע מ"ניצחונות" סיניים נוספים: כיבושה הברוטלי של טיבט ב־1950, או "הקפיצה הגדולה קדימה" – תכנית התיעוש הגרנדיוזית שחוללה קטסטרופה כלכלית, חברתית ואנושית והביאה למותם ברעב של יותר מעשרים מיליון בני אדם.

האם נעלמה מעיניו של צ'ה המציאות הקודרת שמאחורי מצג השווא של "גן העדן הסוציאליסטי"? האם הוכה בסנוורים וטחו עיניו מלראות את המיליונים שנרדפו, שהושמו בהסגר, שעונו והורעבו במחנות ובבתי כלא בכל רחבי "יבשת הפלאות"? התשובה, מצער לומר, שלילית. הביוגרפיה של המהפכן הארגנטינאי מלמדת כי גווארה עצמו לא בחל באמצעים גסים של דיכוי פוליטי; למעשה, הוא חש בנוח בתפקיד הקלגס.

תפקיד זה נזדמן לו זמן קצר לאחר נפילת משטר בטיסטה. כמנהג מהפכנים מימים ימימה, ההנהגה החדשה בראשות קסטרו לא בזזה זמן יקר והחלה מיד בטיהורים. גווארה הופקד על כלא לה קבאנה האימתני, מצודת אבן שנבנתה בידי הספרדים במאה השמונה־עשרה כדי להגן על הוואנה מפני פיראטים אנגלים. במשך חמישה חודשים, מינואר ועד יוני 1959, ניצח צ'ה על סדרה

ארוכה של משפטים מהירים והוצאות להורג, שפטרו את קובה משיירי "הסדר הישן". האב חוויאר ארזואגה, כומר באסקי שהעניק סעד רוחני לנידונים, נזכר במה שהתרחש בלה קבאנה באותם חודשים:

כשמונה מאות אסירים הצטופפו בחלל שהתאים לשלוש מאות בני אדם לכל היותר: [היו ביניהם] אנשי כוחות הביטחון של משטר בטיסטה, כמה עיתונאים, אנשי עסקים וסוחרים. הטריבונל המהפכני הורכב מאנשי מיליציות. צ'ה גווארה עמד בראש ערכאת הערעורים. הוא מעולם לא שינה גזר דין. נהגתי לבקר את הנידונים למוות באגף שלהם. כיוון שרבים מהם שמרו על שלווה רוחם, פשטה השמועה שאני מהפנט אסירים, ואז הורה צ'ה שאהיה נוכח בהוצאות להורג. אחרי שעזבתי במאי, הם המיתו עוד אנשים רבים, אבל אני, באופן אישי, הייתי עד לחמישים ותשע הוצאות להורג... פעמים רבות התחננתי בפני צ'ה על חיי האסירים. אני זוכר במיוחד את המקרה של אריאל לימה, נער צעיר. צ'ה מיאן להשתכנע, וכך גם פידל, שאותו ביקרתי. הטראומה שחוויתי הייתה כה עזה עד שבסוף מאי 1959 הורו לי לעזוב את קהילת קזה בלאנקה, שבה שכן כלא לה קבאנה ושבה ערכתי מיסות במשך שלוש שנים. נסעתי למקסיקו כדי לקבל טיפול. כשעזבתי אמר לי צ'ה שכל אחד מאתנו ניסה להעביר את האחר לצדו – ללא הצלחה. מילותיו האחרונות היו: "כשנסיר את המסכות, נהיה לאויבים"²².

הדעות חלוקות באשר למספרם המדויק של האנשים אשר מצאו את מותם בכלא לה קבאנה בתקופה הקצרה שבה עמד גווארה בראשו. בין שמדובר בעשרות ובין שמדובר במאות, ברי שצ'ה ראה בחיסולם כורח בל יגונה. במכתב ששיגר בפברואר 1959 ללואיס פרדס לופז בבואנוס איירס קבע נחרצות: "ההוצאות להורג בירייה אינן רק הכרח עבור העם הקובני, אלא גם מצוות"²³. למרבה הצער, הייתה זו רק תחילתו של מה שהפך לימים למנגנון דיכוי ידוע לשמצה. בסוף שנת 1960 הוקם בגוואנאקביבס שבמערב קובה מחנה עבודה בכפייה, שבו הושמו כל אלה שהתנהגותם והשקפותיהם לא הלמו את החזון החברתי המהפכני של קסטרו ועמיתיו. גווארה, מאדריכלי השיטה, התנדב להסביר ש"אנחנו שולחים לגוואנאקביבס רק את אותם מקרים שיש לנו ספקות לגביהם ואיננו בטוחים שמקומם בכלא... אנשים שביצעו פשעים נגד המוסר המהפכני, במידה כזו או אחרת"²⁴. ברבות הימים ירחיב השלטון הקובני את מערכת הכליאה, הבידוד וההרחקה וישלח למחנות ריכוז המוני "אנשים שביצעו פשעים נגד המוסר המהפכני", ובהם מתנגדי משטר, קתולים, הומוסקסואלים

וחולי איידס. אסירי המחנות הועבדו בפרך במשך שש־עשרה שעות ביום ויותר, עברו "חינוך מחדש" ועונו עד שיצאה נשמתם; קשה להעריך עדיין כמה מהם מצאו שם את מותם.

עבור קובנים רבים, חיים ומתים, זוהי מורשתו האוחנפית של צ'ה.

ברם, הפעלת כוח ממוסד, ממושטר וממושמע לא הייתה מומחיותו האמיתית של גווארה; בניגוד לבולשביקים אחרים שנהנו מן השררה, הוא סלד עמוקות מבירוקרטיה.²⁵ לא, תשוקתו האמיתית, הבערת, הייתה אלימות מהפכנית – ומחיר הדמים שגבתה רק הפיח בו רוח התלהבות. תאוות הקטל פיעמה בצ'ה כבר בגיל צעיר יחסית, עוד לפני שהחל ליטול חלק פעיל במאבק מזוין. באפילוג ליומן המסע שערך בדרום אמריקה ב־1952 סיפר על ההחלטה שגמלה בלבו כשנחשף לסבלם של פשוטי העם:

ידעתי כי ברגע שהרוח המכוונת הגדולה תפלג את האנושות לשני מחנות יריבים, אהיה אני עם העם. אני יודע, כי אני רואה את זה חרוט בתוך הלילה: אני, מנתח אקלקטי של דוקטרינות ופסיכואנליטיקן של דוגמות, אעלה על בריקות ועל שוחות, מיילל כאחוז דיבוק, אכתים את נשקי בדם, ומטורף מזעם אשסף את גרונו של כל שבוי מנוצח שייפול לידי... והנה אני חש את נחיריי מתרחבים, טועמים את ריחם החריף של אבק שריפה ודם, של מות האויב; והנה אני דורך את גופי לקראת הקרב והופך את ישותי למקדש שבו תוכל להדהד יללתו הפראית של הפרולטריון המנוצח, בתקווה ובכוחות מחדשים.²⁶

הנחישות הרצחנית העולה משורות אלה לא שככה כהוא זה במשך השנים. בנאום שנשא ב־28 ביולי 1960, בכנס הראשון של נוער דרום אמריקני, הצהיר צ'ה בגאווה שהאיכרים הקובנים "למדו מאתנו מה שווה האדם כשהוא מחזיק נשק בידו וכשהוא מוכן להשתמש בנשק נגד אדם אחר... לימדנו אותם כי ירייה מדויקת, ברגע הנכון, היא חזקה ואפקטיבית הרבה יותר מאשר ההפגנה הפציפיסטית החזקה והאפקטיבית ביותר".²⁷ הפגיעה באויב, סיפר בנאום אחר, היא "הרגע המאושר ביותר בחייו של אדם. זה דבר בלתי נשכח. כל החברים שזכו לחוות את החוויה הזו לא ישכחו אותה לעולם".²⁸ מסר דומה העביר צ'ה ממחבואו בבוליביה לארגון הסולידריות התלת־יבשתי' שבהוואנה באביב 1967. המאבק, קבע, תובע שנאה – "שנאה בלתי מתפשרת כלפי האויב, הדוחפת את

האדם אל מעבר לגבולות הטבעיים של ההווה האנושית והופכת אותו למכונת הריגה יעילה, אלימה, סלקטיבית וקרה. כך צריכים להיות חיילינו".²⁹

נאה דורש, נאה מקיים. גווארה הוכיח לא אחת את נכונותו להרוג, ביעילות ובדם קר, בשם המטרה המהפכנית. בתקופה שבה פיקד על כוחות גרילה בהרי סיירה מאסטרה הורה לא אחת על חיסולם של אנשים שנחשדו בבגידה, בריגול או בפחדנות – ולעתים אף ביצע את גזר הדין במו ידיו.³⁰ אחד מקרבנותיו היה האיכר אאוטימיו גרה, ששיתף פעולה עם צבאו של בטיסטה ומסר לו מידע על מיקומם של המורדים. בזיכרונותיו מספר צ'ה שגרה הודה בפניו בפשעיו וביקש שיסיימו את חייו במהירות. "הסיטואציה לא הייתה נוחה, עבור האנשים ועבור אאוטימיו, ולכן טיפלתי בבעיה ויריתי בו באקדח בקליבר 32. בצד הימני של המוח. הקליע יצא מן האונה הרקתית", דיווח הרופא לשעבר בנימה עניינית, מקצועית כמעט.³¹

התנהגותו והתבטאויותיו של צ'ה עלולות להרתיע בקיצוניותן אפילו את אלה המחזיקים בהשקפות דומות. אלא שצ'ה לא ראה בקיצוניות בעיה; ההפך הוא הנכון. דווקא מתינות נתפסה בעיניו כתכונה מגונה – גילוי של פחדנות, שלא לומר תחבולה אנטי-מהפכנית המשרתת את האינטרסים של בעלי ההון ושל המחנה האימפריאליסטי. "מתינות"? זו עוד מילה שסוכני הקולוניאליזם אוהבים להשתמש בה", אמר גווארה לנציגי הנוער הדרום אמריקני בקיץ 1960, והוסיף: "המתונים הם אלה שפוחדים... העם, מצדו, אינו מתון כלל ועיקר".³²

בעולם המושגים של גווארה, גם המילה פשרה היא מונח מסוכן, המרחיק את "האדם החדש" ממטרתו היחידה, דהיינו המהפכה העולמית. ב-23 בדצמבר 1963, במסגרת "שבוע הסולידריות עם וייטנאם" שארגן המשטר הקובני בהוואנה, הכריז צ'ה: "ניצחון או השמדה, אין עוד אלטרנטיבה. הניצחון חייב להיות טוטלי".³³

אפשר היה אולי לפטור את ההצהרות האלה כרטוריקה נפוחה ותו לא, לולא הוכיח האדם שהשמיען כי הוא נכון לתרגמן לשפת המעשה, ולקרב בתוך כך את העולם כולו אל פי הפחת. גווארה, שפעל ללא לאות להידוק היחסים בין קובה לברית-המועצות, הלוא מילא תפקיד מפתח במשבר הטילים באוקטובר 1962 – האירוע החמור ביותר בהיסטוריה של המלחמה הקרה. בהשראתו קידם המשטר הקובני בברכה את כוונתם של פטרונו הסובייטים להציב על אדמת האי טילים גרעיניים לטווח בינוני, כמטווחי קשת מן האויב האמריקני השנוא. לבסוף, כאשר נסוגה ברית-המועצות מכוונתה להפוך את קובה לבסיס קדמי של טילים בליסטיים, לא היה גבול לאכזבתו של צ'ה. המערכה האפוקליפטית שעליה חלם

נדחתה. בריאיון שהעניק לעיתון קומוניסטי בריטי שבועות ספורים לאחר תום המשבר הצהיר כי לו היו הטילים תחת שליטה קובנית, היה משגרם ללא היסוס לעבר ארצות־הברית.³⁴

לא מן הנמנע שקנאותו הבלתי מתפשרת של גווארה תקעה טריז בינו ובין קסטרו והביאה לפרישתו מן ההנהגה הקובנית. ואפשר שחזרתו אל זירת הגרילה ב־1965, בקונגו ולאחר מכן בבוליביה, ביטאה דחף עמוק יותר שקינן בו – דחף שהניע אותו לטעון ב־1963 שלא זו בלבד ש"אסור לפחד מן האלימות כאשר מדובר בלידתן של החברות החדשות", אלא שיש להקצין כל העת את הברוטליות, שכן "מהפכה אשר אינה מתפשטת כל העת היא מהפכה בנסיגה. הלוחמים העייפים מתחילים לאבד את האמונה, ובנקודה זו עלולים תכסיסי המעמד הבורגני לשאת פרי".³⁵

קל, אולי קל מדי, לתייג את גווארה, לנוכח מעשיו והתבטאויותיו, כרוצח פתולוגי. אולם ספק אם היה סדיסט, ומותר להאמין כי חש הזדהות של ממש עם ההמונים המדוכאים וכאב את כאבם. בסופו של דבר, מה שעשה את צ'ה לאדם מסוכן כל כך לא היה איזו פרברסיה סמויה או ליקוי נפשי אחר, כי אם דבקותו העיוורת באידיאולוגיה מהפכנית. בדומה לפונדמנטליסטים חילוניים אחרים שהוליד העידן המודרני, הוא האמין באמת ובתמים באפשרות לכונן גן עדן ארצי, שבו לא ישררו עוד קונפליקטים, פערים חברתיים, תסכולים, עוני ועזובה. אלא שהדרך לאוטופיה העתידנית הזו, כך סבר, נסללת על גבן של גופות; כל מי שמתייצב בדרכה של המהפכה – יהא זה ריאקציונר, דיסידנט, טרוצקיסט או סתם פציפיסט – הוא אויבה בכוח, ואין מקום לגלות כלפיו סלחנות או חמלה. במערכת חשיבה כזו, אהבת האדם נכרכת לבלי התר בשנאת האויב, והרצון לתקן את העולם מוליד את התשוקה להבעירו. התוצאה, על כל פנים, תמיד מעוררת פלצות.

בחשבון אחרון, גווארה האדם – הדמות הממשית מאחורי המיתוס – היה כישלון חרוץ. הרפורמות הכלכליות שהנהיג בקובה כדי להפכה למשק תעשייתי משגשג הניבו תוצאות קטסטרופליות ודנו את הרפובליקה הסוציאליסטית לנחשלות ולתלות כלכלית מתמשכת בברית־המועצות,³⁶ ואילו ניסיונותיו לייצא את המהפכה לקונגו ולבוליביה הסתיימו, כידוע, במפח נפש. נסיבות נפילתו בשבי מקלקלות אף הן את המוניטין ההרואי שיצא לו. חייל בוליביאני שהשתתף בפשיטה שהביאה לכידתו של גווארה סיפר כי המהפכן

האגדי שנפצע בקרב צעק לעבר החיילים שהתקרבו אליו ברובים שלופים: "אל תירו! כחי אני שווה לכם הרבה יותר מאשר כמת!"³⁷. לא בדיוק החומר שממנו קרוצות אגדות על מות גיבורים.

אבל כסמל, צ'ה הוא סיפור הצלחה מסחרר. כוכבו דרך הודות לפעולה הנמרצת של מנגנוני התעמולה הקומוניסטיים, שנרתמו להציגו כהתגלמות אידיאלית של הרוח המהפכנית. דמותו התעצמה וקיבלה ממדים אפיים ממש הודות לעייפות שפקדה את תנועת ילדי הפרחים במערב בראשית שנות השבעים, ושביגנה תרו החוגים הפציפיסטיים אחר גיבורים חדשים, שיפחו חיים בהתנגדות לאימפריאליזם ולסדר הבורגני. עם תום המלחמה הקרה שככה מעט ההתלהבות, אולם מאמצע שנות התשעים ואילך, בעקבות התגברות המחאה נגד הגלובליזציה ונגד ההגמוניה האמריקנית בעולם החד-קוטבי, זכה האייקון הדרום אמריקני להתעניינות מחודשת. כך הפך גווארה לפיגורה פיקטיבית, ערטילאית משהו, נערצת על טיפוסים אנטי-ממסדיים מן הזן הפוסט-היפי – "מורדים" בעיני עצמם, שלא הניפו קלשניקוב מימיהם.

כיום, לאחר שהפך למעין אביזר בלתי מזיק, מותג שרבים מן המתהדרים בו כלל אינם בטוחים אם היה זמר, ספורטאי, קדוש נוצרי או מלאך, השקפותיו האמיתיות של צ'ה, הערצתו לצורות הדיכוי החשוכות ביותר של סין ושל ברית-המועצות, אמונתו הבווערת באלימות כפתרון לסבל האנושי, שאיפתו להפוך את המהפכן לרוצח מנוסה (או למכונת הריגה, כלשונו) – כל אלה נשמעות פנטסטיות לחלוטין, וחמור מזה, כמעט בלתי רלוונטיות. הפער בין גווארה האדם ובין צ'ה, הסמל המופשט (או, אולי יש לומר, פריט הקישוט האפנתי), הפך כבר לתהום עמוקה, לתופעה בפני עצמה שייכתן כי אינה אומרת דבר על דמותו של המהפכן, אך יש בה כדי ללמדנו לא מעט על כוחו של המיתוס ועל הערפול האינטלקטואלי והמוסרי שבו שרויה חברתנו.

לוראן כהן הוא מסאי, מתרגם וחבר מערכת במגזין ארץ אחרת.

הערות

1. Marc Lacey, "Lone Bidder Buys Strands of Che's Hair at U.S. Auction," *New York Times*, October 26, 2007.
2. תלי תלים של ספרים, מאמרים, כתבות מגזין ויצירות קולנועיות תיעודיות ועלילתיות הוקדשו לחייו ולפועלו של גווארה; נזכיר רק כמה מן העיקריים. הביוגרפיה המקיפה והיסודית ביותר בשפה האנגלית היא ככל הנראה Jon Lee Anderson, *Che Guevara: A Revolutionary Life* (New York: Grove, 1997) (להלן צ"ה נווארה). בעברית התפרסמה נכון לעתה רק ביוגרפיה אחת, או שמה יש לכנותה הגיוגרפיה, ספוגה בהערצה בלתי מסויגת: אפרים דויד, צ"ה נווארה: סיפורו של מהפכן (תל אביב: רסלינג, 2004). מן הראוי להזכיר גם את האפוס הקולנועי בן ארבע השעות צ"ה, בבימויו של סטיבן סודברג ובכיכובו של בניסיו דל טורו, שיצא לאקרנים ב-2008. תקצר היריעה מלדון באיכויותיו המפוקפקות של הסרט, המצייר את צ"ה כדמות כמעט אידיאלית. סודברג יוצר (ולגרסתם של מבקריו החריפים ביותר – ממציא או מפברק) גיבור ללא דופי, שכל החולק עליו יתויג מיד כאויב האמת, המוסר החברתי והאחוזה. בתוך כך "שוכח" הבמאי פרקים שלמים בביוגרפיה של גווארה, כמו פעולותיו המפוקפקות לדיכוי אויבי המשטר הקובני לאחר כינון שלטונו של קסטרו. למעשה, הסרט עובר היישר מ"שחרור" הוואנה ב-1959 להגעתו של גווארה לבוליביה ב-1966 – וזו רק דוגמה אחת להטיות הרבות הגודשות אותו מתחילתו ועד סופו.
3. צ"ה גווארה, דרום אמריקה באופנוע: המסע הגדול הראשון שלי, תרגם אורי פרויס (תל אביב: חרגול, 2002).
4. פידל קסטרו, צ"ה גווארה בזיכרונותיו של פידל קסטרו, תרגם מתן קמינר (תל אביב: רסלינג, 2010), עמ' 233–234.
5. Bernard-Henri Lévy, *Réflexions sur la Guerre, le mal et la fin de l'Histoire, précédé de Les Damnés de la guerre* (Paris: Grasset, 2001), p. 216.
6. Ernesto Che Guevara, "Notes for the Study of the Ideology of the Cuban Revolution," in Ronaldo E. Bonachea and Nelson P. Valdes, eds., *Che: Selected Works of Ernesto Guevara* (Cambridge: MIT, 1970), p. 50 (להלן "רשימות למחקר"). תרגום לאנגלית מופיע גם ברשת בכתובת: www.marxists.org/archive/guevara/1960/10/08.htm.
7. Ernesto Che Guevara, "On Revolutionary Medicine," in John Gerassi, ed., *Venceremos!* (New York: Clarion, 1968), p. 115 (להלן *The Speeches and Writings of Ernesto Che Guevara*). תרגום לאנגלית מופיע גם ברשת בכתובת: www.marxists.org/archive/guevara/1960/08/19.htm.
8. ראה אנדרסון, צ"ה נווארה, עמ' 309.
9. "Interview on Television Program Telemundo Pregunta," in Bonachea and Valdes, *Che: Selected Works*, p. 378.
10. גווארה, "רשימות למחקר", עמ' 49.

-
- Ernesto Che Guevara, "Socialism and Man in Cuba," in Bonachea and Valdes, *Che*: 11
תרגום לאנגלית מופיע גם ברשת *Selected Works*, p. 163 (להלן "הסוציאליזם והאדם בקובה").
כתובת: www.marxists.org/archive/guevara/1965/03/man-socialism.htm
12. גווארה, "הסוציאליזם והאדם בקובה", עמ' 165, 169.
13. גווארה, "על רפואה מהפכנית", עמ' 113.
14. גווארה, "על רפואה מהפכנית", עמ' 114.
15. גווארה, "על רפואה מהפכנית", עמ' 115.
- Ernesto Che Guevara, "What A Young Communist Should Be," in David 16
Deutschmann, ed., *Che Guevara and The Cuban Revolution: Writings and Speeches of Ernesto*
Che Guevara (Sydney: Pathfinder, 1987), p. 176 (להלן "מה צריך הקומוניסט הצעיר להיות").
תרגום לאנגלית מופיע גם ברשת כתובת: <http://amadlandawonye.wikispaces.com/1962,+Gu>
evara,+To+be+a+young+communist
17. גווארה, "הסוציאליזם והאדם בקובה", עמ' 157.
18. ראה "Interview with Maurice Zeitlin," in Bonachea and Valdes, *Che: Selected Works*, p. 392.
- Ernesto Che Guevara, "Un voyage dans les pays socialistes," in *Oeuvres* 19
ראה *révolutionnaires, 1959-1967* (Paris: François Maspero, 1968), p. 65 (להלן "מסע אל הארצות
הסוציאליסטיות").
20. גווארה, "מסע אל הארצות הסוציאליסטיות".
21. גווארה, "מסע אל הארצות הסוציאליסטיות".
- Alvaro Vargas Llosa, *The* 22
האב חוויאר ארוואגה בריאיון עם אלווארו וארגס לוסה. ראה *Che Guevara Myth and the Future of Liberty* (Oakland, Calif.: The Independent Institute, 2006),
pp. 13-14 (להלן המיחוס של צ'ה).
23. אנדרסון, צ'ה נווארה, עמ' 375.
24. מצוטט אצל לוסה, המיחוס של צ'ה, עמ' 15-16.
- Ernesto Che 25
ראה, למשל, דברים שאמר בגנות הביורוקרטיה בפברואר 1963: Ernesto Che
Guevara, "Against Bureaucratism," in Deutschmann, *Che Guevara and the Cuban Revolution*,
pp. 196-202. תרגום לאנגלית מופיע גם ברשת כתובת: www.marxists.org/archive/guevara/1963/02/against-bureaucratism.htm
26. גווארה, דרום אמריקה באופנוע, עמ' 163-164.
- Ernesto Che Guevara, "Speech to the Latin American Youth Congress," in David 27
Deutschmann, ed., *Che Guevara Reader: Writings on Politics and Revolution* (Melbourne: Ocean,
2003), p. 233 (להלן "נאום לכנס הנוער הדרום אמריקני"). תרגום לאנגלית מופיע גם ברשת
כתובת: www.marxists.org/archive/guevara/1960/07/28.htm
28. גווארה, "מה צריך הקומוניסט הצעיר להיות", עמ' 181.
-

Ernesto Che Guevara, "Vietnam and the World Struggle for Freedom (Message to the Tricontinental)," in Deutschmann, *Che Guevara and The Cuban Revolution*, p. 357
לאנגלית מופיע גם ברשת בכתובת: www.marxsite.com/guevara.htm

30. ראה אנדרסון, צ'ה נווארה, עמ' 237-238; 269-270; 277-278.

31. אנדרסון, צ'ה נווארה, עמ' 237.

32. גווארה, "נאום לכנס הנוער הדרום אמריקני".

33. Ernesto Che Guevara, "On Solidarity with Vietnam," in Gerassi, *Venceremos!* p. 290.

34. אנדרסון, צ'ה נווארה, עמ' 545. אחרי משבר הטילים הצטנן מאוד יחסו של גווארה לברית-המועצות והוא לא היסס למתוח עליה ביקורת בהזדמנויות שונות, ואף האשימה בשיתוף פעולה עם המערב הקפיטליסטי. למשטר הסיני המאוואיסטי, לעומת זאת, הוסיף לנטות חיבה עד יומו האחרון.

Ernesto Che Guevara, "Guerilla Warfare: A Method," in Gerassi, *Venceremos!* p. 271.
www.marxists.org/archive/guevara/1963/09/ guerrilla-warfare.htm

36. כאחראי על התיעוש במכון לרפורמה אגררית, ומאוחר יותר כשר התעשייה, הופקד גווארה על הגשמת שני יעדים שאפתניים של המהפכה הקובנית: חלוקת הקרקעות שהופקעו מן האחוזות הגדולות בין האיכרים ותיעושו של המשק המקומי. צ'ה ניגש למלאכה במרץ רב, תוך שהוא פוטר בזלזול את הרעיון להעניק לעובדים תגמולים חומריים; "האדם החדש", סבר, זקוק רק למטרה נאצלת ולחיזוקים מוסריים. התוצאה הייתה ירידה חדה בפרודוקטיביות של כוח העבודה המקומי, פגיעה חמורה בתנובה החקלאית, השתלטות הביורוקרטים על האדמות המופקעות ונטישת התקוות לתיעושה של האומה הקובנית כבר ב-1963. על גודל הפיאסקו אפשר ללמוד מאמירה מביכה שהשמיע צ'ה ב-1961: "החברים שלנו, המופקדים על העניינים הטכניים בחברות, ייצרו משחת שיניים טובה בדיוק כמו זו הקודמת; היא מנקה בדיוק באותו האופן, אך לאחר זמן־מה היא הופכת לאבן". ראה לוסה, המיחוס של צ'ה, עמ' 20.

37. אנדרסון, צ'ה נווארה, עמ' 733.